

Biblioteka
INCUS

TIM *press*

Biblioteka

INCUS

Zygmunt Bauman

Čemu sociologija?

Razgovori s Michaelom Hviidom Jacobsenom i Keithom Testerom

Prijevod knjige

Zygmunta Baumana, M. H. Jacobsena i Keitha Testera

What use is sociology? (1st Ed) Conversations with

Michael Hviid Jacobsen and Keith Tester

Copyright © Zygmunt Bauman, Michael Hviid Jacobsen
and Keith Tester, 2014

Ovo izdanje objavljeno je u dogovoru s Polity Press Ltd., Cambridge

© za hrvatsko izdanje:

TIM press d.o.o., Zagreb

Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-7177-99-7

Zygmunt Bauman

Čemu sociologija?

Razgovori s
Michaelom Hviidom Jacobsenom
i Keithom Testerom

S engleskoga prevela
Tijana Trako Poljak

Zagreb, 2015.

Sadržaj

Predgovor	7
Uvod	11
1. Što je sociologija?	17
2. Zašto se baviti sociologijom?	45
3. Kako se baviti sociologijom?	77
4. Što se sociologijom može postići?	115
Pogovor (Tijana Trako Poljak)	143

Predgovor

Svrha je ove kratke knjige potaknuti sociologe da se počnu doživljavati kao aktivni subjekti u izučavanju svijeta koji ih okružuje, a ne kao vrijednosno-neutralni operativci nekakve nazovi-znanosti. Knjiga se sastoji od četiri razgovora vođena sa Zygmuntom Baumanom između siječnja 2012. i ožujka 2013. godine, kojima su pridodani odgovori na dodatno postavljena pitanja, bilješke s naših privatnih sastanaka, te zapisi i ulomci iz nekoliko tekstova koje je Bauman objavio na manje dostupnim tržištima. Materijal je organiziran u šire tematske cjeline, kako bi se tekstovi nastavljali jedan na drugi i tako bolje povezali, dok su pojedine misli namjerno ostavljene da vise u zraku. Tekstove smo gramatički oblikovali gdje je to bilo potrebno (shvatili smo da postoji razlika između pisanog i govornog engleskog jezika, te da potonji zna izgledati vrlo nespretno u pisanom obliku), s time da smo odlučili da u materijal ne unosimo mnogo drugih izmjena. Cilj je da razgovori sadržani u ovoj knjizi posluže kao nadahnuće budućim razgovorima koji će se voditi izvan nje.

Želja nam je da knjiga posluži kao poticaj sadašnjim i budućim sociolozima da ponovno promisle o svojoj profesiji, razlozima zbog kojih se njome bave, načinima na koje to čine, te o onima koji od njihova bavljenja sociologijom mogu imati koristi. Knjiga može poslužiti i kao primjer drugačijeg oblikovanja pisanog sociološkog teksta. Forma i sadržaj

knjige međusobno se nadopunjuju. Tekstovi su zamišljeni kao poticaj sociolozima da u svome radu pokušaju primijeniti Baumanovu moralnu i političku poruku koja glasi: uvijek postoji alternativno rješenje – na nama je da ga pronađemo.

Michael Hviid Jacobsen i Keith Tester

Sociologija, ali ne ona koja slijedi menadžersko-poduzetničku logiku, već ona koja se toj logici suprotstavlja; tradicionalnija, humanija inačica sociologije... teži ljudsko ponašanje učiniti manje predvidljivim, pomoći pojedincima da odluke koje donose proizlaze iz njih samih, iz njihove unutarnje motivacije – i to širenjem njihovih spoznaja o prilikama u kojima žive, čime proširuje njihove mogućnosti slobodnog izbora.

Zygmunt Bauman, *Polish Sociological Bulletin*, 1967.

Više nego ikada prije, moramo se čuvati zamki pomodarstva koje je po sebi mnogo ubojitije od sitnih bolesti za koje tvrdi da može izliječiti. Nakon mnogih „neuzbudljivih“ godina, čini se da se sociološkom pozivu pruža nova prilika, da dokaže svoju hrabrost, dosljednost i odanost istinskim ljudskim vrijednostima.

Uvelike bi nam koristilo kada bismo na zidove svojih socioloških predavaonica ispisali riječi koje je prije pola stoljeća izgovorio Max Weber: „Jedina neposredna obveza svakog profesionalnog mislioca jest da ostane hladne glave pred idolima svoga vremena te, ako se pokaže nužnim, bude spreman boriti se protiv vladajuće struje.“

Zygmunt Bauman, iz nastupnog predavanja na Sveučilištu u Leedsu, 1972.

Uvod

Ljudsko je iskustvo sirovina koju obrađuje sociološka imaginacija. Taljenjem rude iskustva nastaje metal koji se dalje oblikuje u konačan proizvod sociološke imaginacije, koji nazivamo „društvena stvarnost“. No, iako kemijski sastav metala umnogome odgovara rudi iz koje je nastao, svoj je trag ostavio i proces taljenja tijekom kojeg su korisni sastojci rude bili zadržani, a beskorisni odbačeni, dok konačni oblik novonastalog proizvoda ovisi o kalupu (odnosno spoznajnom okviru) u koji je taljeni metal bio izliven.

Zygmunt Bauman, *Society Under Siege*, 2002.

Primjene su sociologije brojne i različite, podložne neprestanim promjenama, neprekidnom razvoju, a mogu biti i međusobno oprečne. S obzirom na to, ostaje trajno relevantno i primjereno pitati se: „Čemu sociologija?“¹ To je pitanje osobito važno postaviti i s obzirom na to da se sociologija umnogome razlikuje od ostalih područja intelektualnog djelovanja. Naime, dok je kod većine disciplina moguće odrediti neki „izvanjski“ objekt kao predmet njihova izučavanja, kod sociologije to nije moguće, jer je i sama sastavni dio

¹ Vidi, npr., Paul F. Lazarsfeld, William H. Sewell i Harold L. Wilensky (ur.), *The Uses of Sociology* (New York: Basic Books, 1967.).

društvenog svijeta koji istražuje. No, dok ona bez društvenog svijeta ne može, taj svijet, pak, može postojati neovisno o sociološkim spoznajama.

Tradicionalniji pristupi, pa i suvremena bavljenja sociologijom, odbijaju takav, po njima neprihvatljiv, položaj sociologije, te ga pod svaku cijenu teže prevladati. Stoga se pokušalo – i još uvijek se pokušava – podići zid između sociologije i društvenog svijeta. To se činilo – i još uvijek se čini – putem neprestane fetišizacije metodologije, zagovaranja „vrijednosne neutralnosti“, razvijanja specijaliziranog i ezoteričnog „znanstvenog“ jezika namijenjenog zbunjivanju „neupućenih“, usvajanja zahtjeva profesionalizacije – sve to trebalo je poslužiti u svrhu podizanja zida između sociologije i svijeta koji istražuje. Na taj način sociologija prelazi u sferu neke vrste znanstvene „mistike“, udaljene i odvojene od svijeta koji navodno opisuje, izučava i analizira.² Sociologiju se smatra znanstvenom i objektivnom sve dok je smještena unutar tog zida, jer se tobože jedino tako uspjela osloboditi utjecaja moći, privatnih interesa i pristranosti, za razliku od ostalih oblika društvenog djelovanja koji su predmet njezinih istraživanja. Sociolozi, pak, koji se iza tog zida skrivaju, teže unovčiti svoja znanja pa koračaju u ritmu koji im zadaju tvorci prolaznih politika – ili čekaju da ih kupe nositelji moći kroz financiranje istraživačkih projekata. Svoju zadaću povezivanja sociologije s društvom prepuštaju, stoga, nekome drugome. Posljedice tog očajničkog pokušaja lišavanja sociologije njezinog prirodnog položaja kao sastavnog dijela društvenog svijeta koji istražuje vidljive su, prije svega, u dekadentnoj introspekciji, banalnosti „rezultata“, ideologiji skrivenoj iza terminologije i – posljednje, ali ne i manje važno – opijenosti moći. Posljedica

² Stanislav Andreski, *Social Sciences as Sorcery* (Harmondsworth: Penguin Books, 1974.).

je, jednom riječju, *irrelevantnost*. Društvo živi svojim životom, sociologija svojim, i vrlo se rijetko susreću.

Sociologiju stoga treba spasiti od nje same. To je bilo jasno već krajem 1950-ih godina, kada je američki sociolog C. Wright Mills glasovito odvojio sociologiju od sociološke imaginacije, ukazavši na to da prakticiranje prve nužno ne podrazumijeva posjedovanje potonje. Mills je čvrsto zagovarao razvijanje sociološke imaginacije koja potiče na uključivanje u neposredni dijalog s ljudima. Svrha takve vrste dijaloga jest ukazivanje na neraskidivu povezanost „individualnih problema“ i „društvenih pitanja“. Sociološka imaginacija pretvara privatno u političko. Nije slučajno da je Mills prakticiranje sociološke imaginacije usporedio s radom romanopisaca i novinara. Prema Millsu, sociološka imaginacija – poput romana i novinskih članaka – omogućuje podizanje „kvalitete uma“, čime pojedincima pomaže da bolje razumiju i lakše progovore o onome što im se događa, što osjećaju, čemu teže. Sociologija lišena sociološke imaginacije sposobna je jedino pružati informacije, a svijet je, smatra Mills, i tako već zatrpan prevelikom količinom informacija s kojom se ne može niti nositi. Svijetu umjesto informacija nedostaju naracije, zbog čega je i oslabila sposobnost ljudi da svoje živote smjeste u širi povijesni okvir. Zbog toga se, prema Millsu, ljudi osjećaju zarobljeno. Zadaća je sociološke imaginacije pokazati da su individualni životi i osobne biografije intimno povezani s povijesnim događajima i tokovima. Zadaća je sociološke imaginacije pomoći ljudima da „razumiju da se epoha u kojoj žive oslikava u njihovim vlastitim životima“, dok je ambicija sociološke imaginacije, prema Millsu, „odigrati važnu ulogu u podizanju kvalitete života ljudi našeg doba“.³

3 C. Wright Mills, *The Sociological Imagination* (Harmondsworth: Penguin Books, 1970), str. 11. i 226. Prvo izdanje Millsove knjige objavljeno je 1959. godine.

Sociološka imaginacija postavlja nekoliko zahtjeva pred one koji je žele prakticirati. Prije svega, potrebno je definirati „okvir epohe“. Riječ je zapravo o širem društvenom okviru unutar kojeg pojedinci žive. Ta društvena struktura može biti snažna i sveprisutna u životima pojedinaca kao u, primjerice, djelima Honoréa de Balzaca, a može biti i nešto pritajenija, kao u Antona Čehova. No, u svakom slučaju, sociološka imaginacija – koja ljudima želi pomoći pronaći vlastiti put unutar svoje povijesne epohe i razumjeti njezino značenje – postavlja kao zahtjev definiranje društvenog okvira unutar kojeg pojedinci žive. Cilj je da pojedinci razumiju socijalni okvir u kojem žive, no to nije moguće postići ako u njegovu opisu ne povećamo broj prethodno spomenutih naracija. Mjera valjanosti naracija, kao i samog opisa epohe, mjera je u kojoj odgovaraju stvarnom povijesnom iskustvu. Kriteriji te valjanosti nisu ni kvantiteta ni informativnost, nego narativnost i iskustvena relevantnost.

Drugo, za uspješno prakticiranje sociološke imaginacije potrebno je uzeti u obzir i živote pojedinaca. Odnosno, okvir epohe koji je generalnog karaktera potrebno je povezati sa specifičnim spoznajama o individualnim životima. Jedan od načina na koje je do tih spoznaja moguće doći jest konzumiranje popularne kulture, budući da njeni proizvodi i jesu popularni upravo zbog toga što su povezani sa svakodnevnim iskustvom, ili služe kao njegova kompenzacija. Naime, dok je prevlast informacija najvjerojatnije dovela do manjka naracija u svijetu, kulturne industrije upravo su viškom naracija preopteratile svakodnevno iskustvo pojedinca. Naracije koje pronalaze svoj uspjeh na tržištu bave se strahovima, nadanjima i htjenjima koje svatko od nas dobro poznaje, ali ujedno i proživljava na sebi svojstven način. Da nije tako, ne bi bile popularne. Prakticiranje sociološke imaginacije

zahtijeva, dakle, poznavanje popularnih naracija o individualnim problemima u svakodnevnim životima ljudi te njihovo povezivanje s okvirom epohe.

Dvije su zamke povezane s navedenim zahtjevima – potrebom definiranja okvira epohe i poznavanja kulturnih naracija o svakodnevnom iskustvu pojedinca. Prvo, socijalni se okvir može u tolikoj mjeri razlikovati od svakodnevnog iskustva da se može činiti neosnovanim uzimati ga u obzir pri pokušaju razumijevanja individualnih života. Drugo, bavljenje kulturnim naracijama imaginaciju može vrlo lako odvući u svijet prolaznih trendova i pomodarstva. Posljedice upadanja u navedene zamke mogu biti pogubne pa se potreba da ih se klone postavlja kao dodatni zahtjev pred one koji žele prakticirati sociološku imaginaciju. Trebaju je prakticirati unutar područja preklapanja između epohe i svakodnevnog iskustva pojedinca. Prakticiranje sociološke imaginacije zahtijeva stvaranje poveznica, otvaranje dijaloga i vođenje razgovora, bez konačnih istina i monologa. Takva sociološka imaginacija odbija skrivati se iza zida, već spremno prihvaća činjenicu da je sastavni dio društva. Znat ćete prakticirate li takvu sociološku imaginaciju ukoliko osjetite da vas neprestano tjera na *razmišljanje*, da vas iritira, uzrujava ili vam izaziva osmijeh na licu. Znat ćete prakticirate li takvu sociološku imaginaciju ukoliko osjetite uzbuđenje radi neke nove spoznaje, samo da bi odmah potom uvidjeli koliko toga još ne znate. Znat ćete, kada čitajući o *njima* i *nama* otkrijete nešto o *sebi*.

Ispunjava li navedene zahtjeve, sociologija je *korisna*. Korisna je pojedincima koji osobne brige i probleme doživljavaju kao sebi svojstvene, dok su oni, zapravo, nerijetko povezani sa širim društvenim problemima koji izvire iz određenih povijesnih okolnosti. Sociologija je *korisna* ukoliko potiče naracije u kojima se individualno iskustvo smješta u okvir

epohe. Sociologija je *beskorisna* u ulozi pukog pružatelja informacija, a može postati i *opasna* ako se prodaje nositeljima moći. Sociologija je *uspješna* ukoliko pojedincima pomaže shvatiti kako su njihovi individualni životi uvjetovani širim socijalnim okvirom te podložni promjenama u njemu.

Sociološka imaginacija kakvu zagovara Zygmunt Bauman je *korisna*. Je li i uspješna? Hoće li ova knjiga biti uspješna? Odgovore na ta pitanja morat ćemo pričekati.

Michael Hviid Jacobsen i Keith Tester

1.

Što je sociologija?

Michael Hviid Jacobsen i Keith Tester: *Kada pogledate unatrag na vlastiti sociološki put, vaš je rad prvotno bio nadahnut poljskom sociologijom 1950-ih i 1960-ih godina, koju je potom kao vaše neposredno sociološko okruženje zamijenila britanska sociologija. Kako su – retrospektivno – ovi različiti izvori nadahnuća – poljska i britanska sociologija – utjecali na vaša razmišljanja i oblikovali ih?*

Zygmunt Bauman: „Gledajući unatrag“, kako ste me zamolili da učinim, ne vidim jasno razgraničenje niti veći sukob između ta dva „izvora nadahnuća“. Moja je sociološka putanja već u vrijeme odlaska iz Poljske bila čvrsto zacrtana, pa dolazak u Veliku Britaniju nije doveo do nekakve značajnije promjene. Između mene i Poljske podigao se lingvistički zid, te mi se „poljska sociologija“ činila nekim posve drugačijim svijetom, no treba naglasiti da isto nije vrijedilo za one s druge strane tog zida: engleski jezik bio je tada „službeni“ jezik sociološke discipline pa su sociolozi u Poljskoj čitali iste knjige, slijedili iste hirove pomodarstva i pratili ista promjenjiva područja interesa, kao i njihovi kolege s onu stranu Željezne zavjese. Osim toga, britanska sociologija u ranim 1970-im godinama nije baš bila predvodnica svjetskih trendova, pa se novopridošlica sa Sveučilišta u Varšavi i nije imao za puno toga uhvatiti; zapravo, ono što se u to vrijeme smatralo novim

spoznajama na Britanskom otočju bilo je, u gotovo svakom pogledu, već poznato pa čak i zastarjelo u zemlji smještenoj na rijeci Visli. Većinu stvari koje su za vrijeme mog boravka ondje britanskim kolegama predstavljale novinu (poput Gramscija, Frankfurtske škole, „kulturologije“, hermeneutike, uspona strukturalizma ili slabljenja strukturalnog funkcionalizma, itd.), ja sam već iskusio s poljskim kolegama prije dolaska u Veliku Britaniju. Da skratim, moje prvo desetljeće provedeno u Britaniji vjerojatno jest bilo puno „buke i bijesa“ zbog mnogih drugih razloga (što je i istina, kako sam Keithu Testeru priznao prije mnogo vremena), no, ipak, nije imalo veći utjecaj na oblikovanje moje vizije sociološkog poziva.

Oduvijek ste sociologiju definirali kao „dijalog s ljudskim iskustvom“. Tu se nameću dva pitanja. Prvo, što podrazumijevate pod „ljudskim iskustvom“?

Pod tim mislim i na *Erfahrungen* i na *Erlebnisse*: dvije različite pojave koje nastaju na mjestu gdje se pojedinac i društveni svijet preklapaju, a koje govornici njemačkog jezika razlikuju i razdvajaju, dok u engleskom jeziku ne postoje dva odvojena pojma, već jedinstveni pojam „iskustvo“. *Erfahrung* je ono što mi se događa tijekom interakcije sa svijetom; *Erlebnis* je ono što osobno proživljavam tijekom tog susreta – ukupni proizvod moje percepcije o onome što se događa i mojih napora da to što se događa shvatim i učinim razumljivim. I dok *Erfahrung* teži objektivnosti i postiže je (intersubjektivnost ili „nadsbjektivnost“), *Erlebnis* je očito isključivo subjektivno; stoga, uz manja pojednostavljenja, ove pojmove na engleski jezik možemo prevesti, redom, kao objektivni i subjektivni

* Njem. „Erfahrung“, „Erlebnis“ (iskustvo). (op. prev.)

vidovi iskustva; ili, uz nešto dodane interpretacije, kao iskustvo koje akter ne obrađuje i ono koje akter obrađuje. Prvi vid iskustva moguće je definirati neovisno o akteru, dok drugi, koji proizlazi iz samog aktera i odnosi se na njegove osobne misli, osjećaje i dojmove, mora definirati akter sâm. Prvi vid iskustva moguće je opisati putem intersubjektivno provjerljivih podataka – činjenica, dok podaci drugog vida iskustva nisu intersubjektivno provjerljivi – uvjerenja aktera ovdje predstavljaju konačne (i jedine) „činjenice“. Epistemološki status *Erfahrungena* i *Erlebnissea* oštro se, dakle, razlikuje; razlika je to koju možemo držati odgovornom za nemali broj nejasnoća u sociološkoj istraživačkoj praksi i, nadasve, interpretaciji rezultata. Pouzdanost i relevantnost podataka ovisi o onome tko situaciju definira – pri tome mislim na obje strane „dijaloga između sociologije i ljudskog iskustva“.

Drugo je pitanje, kako izgleda takva vrsta dijaloga? Na koji način sociologija uspostavlja takav dijalog, i zašto bi bilo korisno uključiti se u dijalog sa sociologijom? Zašto bi „ne-sociolozi“ trebali čitati sociologiju?

Kao i svi, i sociologija uspostavlja dijalog s laičkom *doxom* – zdravim razumom ili znanjima aktera. To čini odašiljanjem poruka koje postaju podražaji, koji zatim pobuđuju odgovore; odgovore koji, zauzvrat, i sami postaju podražaji – u načelu, *ad infinitum*. Poruke su uspješne kao podražaji ako nakon njihova zaprimanja uslijedi razumijevanje njihova značenja, što u pravilu podrazumijeva (selektivnu) interpretaciju. Svrha dijaloga koji uspostavlja sociologija staviti je *Erfahrungen* i *Erlebnisse* u međusobni odnos, čime potonji „relativizira“ s ciljem proširenja, umjesto sužavanja i ograničenja, mogućnosti slobodnog izbora aktera uključenih u dijalog.

Po meni, dugoročna svrha takvog trajnog dijaloga mijenjati je raširenu, pa i gotovo opću naviku „ne-sociologa“ (koje se često naziva i „običnim ljudima s običnim životima“), koji pri opisivanju svojeg ponašanja izbjegavaju kategoriju objašnjenja „(činim to) da bih“, umjesto koje koriste argumentacijski oblik „(činim to) zato što“. Ta navika počiva na prešutnoj pretpostavci, o kojoj se katkad govori, no uglavnom se o njoj ne promišlja a još rjeđe je se dovodi u pitanje, da su „stvari onakve kakve jesu“ i da „prirodu stvari nije moguće mijenjati“. Odnosno, počiva na ideji da akteri – samostalno, zajedno ili kao kolektiv – nemaju nikakav veći utjecaj na prirodni poredak stvari. Posljedica je toga inertan svjetonazor, imun na svaki argument. On u sebi sadrži doista smrtonosnu mješavinu dviju pretpostavki. Prva je uvjerenost u nesavladivost ustaljenog poretka, ljudske prirode ili stanja stvari u društvu. Druga je uvjerenost u ljudsku slabost koja graniči s bespomoćnošću. Te dvije pretpostavke zajedno pridonose stavu koji se može opisati jedino kao „predaja prije početka bitke“. Étienne de La Boétie taj je stav glasovito prozvao „dobrovoljno ropstvo“. Međutim, u *Diary of a Bad Year* (Penguin, 2008., str. 12), J. M. Coetzeeov lik C. ne slaže se s tim u potpunosti: „La Boétie je bio u krivu.“ Objašnjava da toj opasci staroj četiri stoljeća, koja u naše doba sve više dobiva na značenju, nešto nedostaje: „Nije riječ samo o izboru između pristanka na spokojan život u služinstvu i podizanja bune protiv istog. Postoji i treći put, koji svakodnevno odbiru tisuće i milijuni ljudi. To je put kvijetizma, dobrovoljne povučeniosti, unutarne emigracije.“ Ljudi izvršavaju ono što moraju, odani svojoj dnevnoj rutini i unaprijed pomireni s nemogućnošću da je promijene, a nadasve uvjereni u beznačajnost i neučinkovitost vlastitog djelovanja ili vlastitog odbijanja da djeluju.